

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-10-86-82>

УДК 378.37.03

Матукова Г.І.

Київський національний медичний університет імені О.О. Богомольця

ЛІДЕРСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА: СКЛАДОВА ЙОГО ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ

Анотація. Досліджено теоретичні питання формування у майбутніх викладачів лідерського потенціалу, що є базовим елементом індивідуального стилю викладання майбутніх фахівців. Визначено, що процес розвитку лідерських якостей має виступати частиною цілісного педагогічного процесу вищого навчального закладу. Виявлено за необхідне майбутньому викладачу швидко оволодівати інноваційними освітніми технологіями, ефективно застосовувати їх у реальній освітній практиці, виконувати ролі керівника, організатора, наставника, ментора та враховувати індивідуальні якості в процесі навчання. Запропоновано систему формування індивідуального стилю викладача.

Ключові слова: лідерська компетентність, психолого-педагогічні умови, лідерський потенціал, індивідуальний стиль, система, професійна самосвідомість.

Matukova Hanna

Kyiv National Medical University

LEADERSHIP POTENTIAL OF A FUTURE TEACHER: A COMPONENT OF HIS INDIVIDUAL STYLE

Summary. According to the conditions of intensive democratic, social, state and legal transformations in our country, for the effective functioning of the state and radical reform of the education system and socio-economic relations, it is necessary to form in future professionals competencies that ensure the creation of an authoritative professional representative. To ensure successful work, the teacher needs to master a set of qualities of leadership potential, the creation in the future of a certain concept of mastering the necessary practical skills, the formation of an individual teaching style. A modern teacher must have the qualities of leadership, communication, management style, creative abilities. Today's researchers have determined that what is necessary for a competitive teacher is: maximum responsibility, initiative, ability to take risks, make decisions, solve problems creatively, implement modern teaching methods and more. In the works of scientists insufficiently covered issues: the mechanism of formation of personal style of the teacher, his experimental approbation, psychological and pedagogical monitoring of the formation of individual style of pedagogical activity etc. The article investigates theoretical and practical issues of formation of leadership potential in future teachers, which is a basic element of the individual style of teaching future professionals, are studied. It is determined that the process of development of leadership qualities should be part of a holistic pedagogical process of higher education. It was found necessary for the future teacher to quickly master innovative educational technologies, effectively apply them in real educational practice, perform the roles of leader, organizer, mentor, and take into account the individual qualities of students in the learning process. The system of formation of individual style of the teacher is offered.

Keywords: leadership competence, psychological and pedagogical conditions, leadership potential, individual style, system, professional self-awareness.

Постановка проблеми. Відповідно умов інтенсивних демократичних, соціальних, державно-правових перетворень в нашій країні, для ефективного функціонування держави й кардинального реформування системи освіти та соціально-економічних відносин, необхідним є формування у майбутніх фахівців компетентностей які забезпечують створення авторитетного професіонала-представника закладу освіти. Для забезпечення успішної праці, педагогу необхідним є оволодіння комплексом якостей лідерського потенціалу, створення в майбутньому певної концепції оволодіння необхідних практичних умінь, формування індивідуального стилю викладання. Сучасний педагог має володіти якостями лідерства, комунікації, свого стилю управління, творчими здібностями. Дослідниками сьогодення визначено, що необхідним для конкурентоспроможного викладача є: максимальна відповідальність, ініціативність, здатність ризикувати, приймати рішення, вирішувати креативно проблеми, впроваджувати су-

часні методи навчання тощо. У роботах науковців недостатньо висвітлено питання: механізму формування особистого стилю викладача, його експериментальної апробації, психологічного й педагогічного моніторингу формування індивідуального стилю педагогічної діяльності, індивідуальних навчальних програм і проектної діяльності по формуванню індивідуального стилю викладання тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні терміни «лідерські здібності», поняття «управління» та «лідерство» сьогодні розглянуто у працях низки вітчизняних і зарубіжних науковців Г. Емерсон, Л. Калініна, Г. Кунц, О. Мороз, А. Охріменко, Ф. Тейлор, А. Файоль лідерські якості визначали в працях: Бенніс, Е. Богардус, С. Гайдученко, П. Гронн, Ю. Дженнінгс, Е. Дубровська. Водночас, недостатньо дослідженою є проблема розвитку лідерських якостей в умовах індивідуального педагогічного стилю.

Індивідуальний стиль діяльності – це врахування своїх індивідуальних особливостей при ви-

борі тих чи інших засобів і прийомів педагогічної діяльності. Психологи й педагоги розглядають індивідуальний стиль у різних видах діяльності: трудовій та професійній (С. Гільманов, Є. Клімов, І. Ісаєв); навчальній (О. Коношкін, Н. По-сталюк); педагогічній (В. Загвязінський, В. Кан-Калік, Н. Кузьміна, А. Маркова, В. Сластьонін). Серед іноземних авторів питання лідерства досліджували Р. Такер, К. Левін, І. Вішлер та ін.

Враховуючи різні погляди науковців, під лідерською компетентністю викладача можемо розуміти здатність ефективно здійснювати професійно-педагогічну діяльність. В той же час швидко оволодівати інноваційними освітніми технологіями, професійними компетентностями.

Важливою ознакою лідерства більшість науковців вважає лідерський потенціал, що є соціально-психологічною властивістю особистості, яка відображає здатність індивіда до успішного здійснення лідерства, як сукупності внутрішніх потреб, засобів, ціннісного ставлення. Такі якості сприяють досягненню певного рівня інтеграції компетентності, відповідальності, активності та комунікабельності, це забезпечує вплив на членів групи при спільному вирішенні завдань у різних видах життєдіяльності та задає позитивну спрямованість процесу професійного становлення [10, с. 137–144].

Щодо тлумачення поняття “лідерство”, його визначають як соціально-психологічний феномен, що пов’язаний із динамічними процесами у малій групі та характеризує відношення домінування і підпорядкованості, ефективно лідерство сприяє досягненню групових цілей в оптимальні терміни з максимальним ефектом, а лідер є ініціатором та організатором групової діяльності [6, с. 132]. Процес розвитку лідерських якостей повинен виступати частиною цілісного педагогічного процесу ВНЗ й базуватися на особливих умовах, що забезпечують його ефективність [8, с. 356]. Науковці визначили наступні психолого-педагогічні умови для ефективного розвитку лідерських якостей студентів: урахування індивідуально-психологічних особливостей і розвиток мотивації лідерства студентів; розвиток відповідальності як основи відповідального лідерства; створення розвивального особистісно-орієнтованого середовища в тренінговій та реальній навчальній і позанавчальній взаємодії студентів, яке відзначається релевантними характеристиками (зміст діяльності, групова динаміка, проблемність, рефлексія); спрямованими на розвиток відповідальності як основи лідерства, організації студентського колективу, самоврядування та використання інтерактивних форм роботи (тренінги, рольові ігри) [8, с. 356]. Процес розвитку лідерських якостей сприяє формуванню лідерського потенціалу майбутніх фахівців. Лідерський потенціал особистості з позиції психологічного аналізу має такі складові: комунікабельність, цілеспрямованість, відповідальність, наполегливість, мотивацію до успіху, урівноваженість, розсудливість, позитивну самооцінку, упевненість у собі, щирість, рішучість, розвинуту інтуїцію, чутливість, готовність до ризику (інноваційність), критичність і самокритичність та реалізується через емоційну, поведінкову та когнітивну гнучкість [15, с. 1–10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Головним завданням, що стає перед професійною освітою, є формування у майбутніх фахівців якостей, що підвищують його конкурентоспроможність в системі освіти, соціальних і особистісних настанов. Важливим виявляється те, щоб у процесі навчання студенти не оволодівали комплексним баченням майбутньої діяльності, вчилися сприймати події життя як компоненти єдиної системи життєдіяльності, що включає пов’язані між собою професійні та особистісні аспекти. Це сприяє створенню й розвитку нового підґрунтя в побудові освітніх стратегій, змісту професійної підготовки – компетентнісного підходу, побудові типових навчальних програм, педагогічного моніторингу, індивідуального стилю навчання. Отже, виходячи з визначень багатьох науковців, майбутнім педагогам для «побудови» індивідуального стилю викладання, необхідним є формування якостей лідерського потенціалу, якостей: (комунікабельність, комунікативні компетентності, мотивацію до успіху, урівноваженість, розсудливість, позитивну самооцінку, професійна самосвідомість, щирість, рішучість, розвинуту інтуїцію, чутливість, готовність до ризику (інноваційність), критичність і самокритичність тощо), вважаємо, що саме ці складові лідерського потенціалу є необхідними майбутнім педагогам для успішної професійної діяльності та створення індивідуального стилю.

Формулювання цілей статті (постановка проблеми). Метою статті є аналіз сучасних підходів до проблеми формування лідерського потенціалу у майбутніх педагогів, визначення шляхів формування індивідуального стилю у майбутніх фахівців вищої школи.

Викладення основного матеріалу. При впровадженні в навчання сучасних методів, викладачу необхідно мати високий рівень комунікативної компетентності, він визначається наявністю в суб’єкта спілкування низки особистісних якостей: емпатія – уміння бачити світ очима інших, розуміти його так само як вони; доброзичливість – пошана, симпатія, уміння розуміти людей, не схвалюючи їхні вчинки; автентичність – здатність бути самим собою в контактах з іншими людьми; ініціативність – здатність йти вперед, встановлювати контакти, готовність братися за якісь справи в ситуації, що вимагає активного втручання, а не просто чекати, коли почнуть діяти інші; сприйняття відчуттів – уміння виражати свої відчуття і готовність приймати емоційну експресію з боку інших [12, с. 120]. Комунікативна компетентність – це знання, особистісні якості й досвід, що необхідні для розуміння інших поглядів і породження власних програм мовної поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування [13, с. 119]. Під комунікативною компетентністю розуміють здатність установлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, знаходити «сумісну точку зору». До складу компетентності включають сукупність знань, умінь, навичок, досвіду і якостей, що забезпечують ефективно спілкування [2, с. 159–163]. Професійна самосвідомість є домінуючим компонентом у структурі професіоналізму особистості, а також складовою лідерського

потенціалу майбутнього викладача. Структура професійної самосвідомості містить образну, понятійну, мотиваційно-оцінну підструктури і впливає на професійну спрямованість, компетентність і гнучкість фахівця. Процес формування професійної самосвідомості спеціаліста передбачає перехід від автоматизму до рефлексії, від подолання стереотипів до свідомого використання рефлексії і гнучкості спілкування, здійснення саморозвитку і самовиховання [11, с. 230].

Дослідження науковців показують наявність багатьох факторів, що визначають зміст професійної самооцінки фахівця, серед них : власні добутки, досягнення інших як «прагнення до певного рівня», властивості особистості, досвід професійної діяльності. Існує зв'язок професійної самооцінки з проявом професійної самосвідомості, рефлексією особистості. Важливим для майбутніх викладачів є індивідуальний стиль викладання, що має бути провідною якістю сучасного педагога. Ознаками індивідуального стилю педагогічної діяльності є: темперамент викладача (час та швидкість реакції, індивідуальний темп роботи, емоційна відгукуваність); характері реакцій на ті чи інші педагогічні ситуації; вибор методів навчання; підбор засобів виховання; стиль педагогічного спілкування; реакція на дії та вчинки; манера поведінки; визначення видів заохочення та покарання; застосування засобів психолого-педагогічного впливу тощо. Характеристиками індивідуального стилю діяльності майбутнього педагога можуть бути: орієнтація: на процес навчання, результат навчання та процес і результат навчання; адекватність планування навчально-виховного процесу; оперативність (консервативність) у використанні засобів і способів педагогічної діяльності; рефлексивність інтуїтивність у рішенні проблем; гнучкість або традиційність тощо. Виділяють наступні види індивідуальних стилів: емоційно-імпрізований стиль – переважна орієнтація на процес навчання. Вчитель буде логічно, цікаво, але в процесі пояснення у нього відсутній зворотній зв'язок з учнями. Під час опитування вчитель звертається до великої кількості учнів, в основному сильних, які його цікавлять, опитує у швидкому темпі, задає неформальні питання, мало дає говорити. В діяльності вчителя недостатньо представлені закріплення та повторення учбовою матеріалу, контроль знань за учнями; емоційно-методичний стиль, для вчителя характерні орієнтація на процес і результати навчання, адекватне планування навчально-виховного процесу, висока оперативність, перевага інтуїтивності над рефлексивністю. Орієнтуючись як на процес, так і на результати навчання, вчитель адекватно планує навчально-виховний процес, поетапно відпрацьовує весь навчальний матеріал, контролює рівень знань всіх учнів, вчителя вирізняє висока оперативність, він часто змінює види робіт на уроці, практикує колективні обговорення; розмірковуюче-імпрізаційний стиль, для вчителя характерні орієнтація на процес і результати навчання, адекватне планування навчально-виховного процесу, проявляє меншу винахідливість у підборі і варіюванні методів навчання, не завжди може забезпечити високий темп роботи, менше практикує колективні обговорення, прагне впливати на учнів непрямим шляхом (за допомогою підказок, уточнень і т.д.),

дає можливість учням детально оформити відповідь; розмірковуючо-методичний стиль, учитель орієнтуючись переважно на результати навчання і адекватно плануючи навчально-виховний процес, проявляє консерватизм у використанні засобів педагогічної діяльності, висока методичність (систематичність закріплення, повторення навчального матеріалу, контроль знань учнів) поєднується з невеликим, стандартним набором методів навчання [16, с. 28–32]. Щодо педагогічного керівництва, вчені (Н.В. Бордовська, І.А. Зязюн, А.А. Реан) [4, с. 56–58] виокремлюють такі стилі діяльності й виховання, як авторитарний, демократичний, ліберальний. В авторитарному стилі характерна тенденція до жорсткого управління і контролю, авторитарний учитель здійснює самоуправління і не допускає ніякої ініціативи з боку учнів [3, с. 44–48]. Демократичний стиль характеризується тим, що оцінюється не особистістю, а факти. Демократичний учитель дозволяє учням висловлювати власні думки і розвиватися. Ліберальний стиль розглядають як відсутність активної участі педагога в управлінні процесом навчання і виховання [5, с. 15–17]. Професійну діяльність педагога розглядають дослідники (С.Л. Рубінштейн, В.М. Мясищев, О.О. Бодальов, К.А. Абульханова-Славська та ін.), як процес комплексної взаємодії викладача і учнів, мета якого полягає у забезпеченні ефективного навчання, виховання і розвитку особистості, на основі аналізу досліджень у контексті особистісного підходу. Індивідуальний стиль педагогічної діяльності визначено як комплекс індивідуальних, стабільних у часі та транситуаційних способів, прийомів спілкування, які детермінуються мотиваційно-ціннісними диспозиціями викладача [1, с. 132].

Для становлення лідерського потенціалу, що може бути основою індивідуального стилю викладача, необхідним є наявність критичного мислення.

Метою технології розвитку критичного мислення є навчити особливого сприйняттю навчального матеріалу, в процесі якого інформація, розумілася й сприймалася з власним досвідом й на цій платформі формувалося власне аналітичне судження. Студент в ході застосування технології розвитку критичного мислення має навчитися: формувати вміння працювати з інформацією (знаходити, аналізувати, використовувати інформацію, а не просто запам'ятовувати); здатним критично мислити (розв'язувати проблеми тощо); бути посередником у вирішенні міжособистісних та інших конфліктів; навчитися думати позитивно й активно. Дана технологія являє собою педагогічну систему, спрямовану на розвиток у студентів аналітичного мислення [9, с. 109–113].

При формуванні лідерського потенціалу необхідним є врахування здібностей у майбутніх педагогів. Здібності – найсуттєвіші риси особистості, «індивідуально-психологічні особливості, що виявляються в діяльності, є умовами її успішного виконання і спричиняють відмінності в динаміці оволодіння необхідними для людини знаннями, навичками і вміннями» [14, с. 217]. Суттєвим є усвідомлення майбутніх педагогів, важливого аспекту як активність, яка має переростати у проактивність – здатність людини брати на себе відповідальність та ініціативу й фокусувати-



Рис. 1. Система формування індивідуального стилю викладача

ся на тому, що можливо змінити, «діяти на основі принципів, а не просто залежати від емоцій або обставин» [7, с. 10]. Враховуючи, що лідерський потенціал майбутнього викладача є поняттям багатокомплексним й складним, кожний педагог формуючи це складне утворення, позитивно оцінив насамперед особистісні особливості майбутніх фахівців й зрозумів їх можливості зайняття власної «ніши» в системі освіти. При цьому пропонуючи комплексні програми для утворення компетентностей майбутніх викладачів впроваджувати в систему навчання найбільш ефективні освітні моделі, що стануть «точками росту», «щаблями майбутньої оновленої школи». Виходячи з вищезазначеного, формування індивідуального стилю майбутнього викладача в рамках освітнього процесу, можна представити як систему заходів професійного спрямування, що діє на «платформі» лідерського потенціалу майбутнього викладача (рис. 1).

Розглядаючи наукові підходи щодо формування лідерського потенціалу як «основи» щодо формування індивідуального стилю майбутнього викладача, можна визначити шляхи його ефективного створення: позааудиторна робота в малих групах по вирішенню завдань професійного напрямку; організація тренінгів, круглих столів,

акцій професійного вдосконалення, клубів за інтересами; конкурсів захисту проєктів, впровадження індивідуальних програм тощо. Позитивним буде проведення заходів професійної направленості з керівництвом студентів випускокаючих курсів, напрям заходів має носити міждисциплінарний, комплексний характер.

Висновки з даного дослідження та перспективи. Формування лідерського потенціалу має бути одним із ключових складових у підготовці майбутнього викладача, його індивідуального стилю, оскільки реалізація якостей лідера, це активна позиція «людини, що веде за собою». Індивідуальний стиль майбутнього викладача – це його гуманістична спрямованість, уміння передавати свої знання учням, здатність розуміти та переконувати, творчо аналізувати ситуації, володіти різними стилями взаємодії з вихованцями, організаторські та комунікативні якості. У процесі навчання належить допомогти студенту виробити такий стиль діяльності, який найбільше відповідає його індивідуальним якостям й обраній професії. Сьогодні недостатньо висвітлені питання значення рефлексії в формуванні індивідуального стилю викладача, психологічного і педагогічного моніторингу формування індивідуального стилю педагогічної діяльності тощо.

Список літератури:

1. Дуткевич Т.В. Загальна психологія : Навч. посіб. для студ. Кам'янець-Подільський держ. педагогічний ун-т. Кам'янець-Подільський, 2002. 96 с.
2. Різні підходи до дослідження комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Модернізація вищої освіти у контексті євроінтеграційних процесів : матеріали Всеукраїнського методологічного семінару з міжнародною участю (2007 р., Житомир). Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 280 с.
3. Зеленько Ж.В. Професійний імідж вчителя – реальність чи вигадка? : зб. наук. праць. ПДПУ імені К.Д. Ушинського. Одеса : ПДПУ, 2003. 320 с.
4. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. Київ, 2000. 312 с.
5. Зязюн І.А., Крамушченко Л.В., Кривонос І.Ф. Педагогічна майстерність : Підручник для вузів. Київ : Вища школа, 1997. 349 с.
6. Калашникова С.А. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки управлінців-лідерів в умовах сучасних суспільних трансформацій : дис. докт. пед. наук : 13.00.06. Київ, 2011. 462 с.
7. Кови С.Р. Семь навыков высокоэффективных семей. URL: <http://loveread.ec>
8. Психолого-педагогічні умови розвитку лідерських якостей студентів : Зб. наук. праць К-ПНУ ім. І. Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2014. 460 с.
9. Киянко-Романюк Л.А. Зарубіжна і національна практика розвитку критичного мислення в учнів і студентів. *Вища освіта України*. 2004. № 4.
10. Змістовно-структурна модель психологічного забезпечення системи підвищення кваліфікації державних службовців : Зб. наук. праць. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського*. 2011. № 11–12. 360 с.
11. Митина Л.М. Психологія труда и профессионального развития учителя : учеб. пос. для студ. Москва, 2004. 320 с.
12. Савенкова Л.О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психологопедагогічного управління. Київ, 2005. 215 с.
13. Савченко О.П. Психолого-педагогічні основи організації процесу спілкування у системі «викладач-студент». *Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки*. 2008. Вип. 136. С. 119–122.
14. Степанов О.М. Основи психології та педагогіки : навч. посібник. Київ, 2006. 520 с.
15. Сибіртцев В. Професійна компетентність учасників інноваційного навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі. *Теорія та методика управління освітою*. 2010. № 3. С. 1–10.
16. Теслюк В.М. Стилєві особливості професійно-педагогічного спілкування. *Вісник Книжкової палати: Науково-практичний журнал*. Київ, 2006. № 2. С. 28–32.

References:

1. Dutkevich, T.V. (2002). General Psychology: Textbook. way. for students. Kamyanets-Podilsky state. Pedagogical University Kamianets-Podilskiy, 96 p.
2. Zalibovska-Ilynetska, Z.V. (2007). Different approaches to the study of communicative competence of future primary school teachers. Modernization of higher education in the context of European integration processes: materials of the All-Ukrainian methodological seminar with international participation Zhytomyr, ZhSU Publishing House. I. Franko, 2007. 280 p.
3. Zelenko, Zh.V. (2003). Teacher's professional image – reality or fiction? *Scientific Bulletin of the South Ukrainian State Pedagogical University named after K.D. Ushinsky*: Coll. Science. pr. Odessa, issue 1-2, 312 p.
4. Zyazyun, I.A. (2000). Pedagogy of good: ideals and realities: Kyiv, 312 p.
5. Zyazyun, I.A., Kramushchenko, L.V., & Krivonos, I.F. (1997). Pedagogical skills: A textbook for universities. Kyiv: Higher School, 349 p.
6. Kalashnikova, S.A. (2011). Theoretical and methodological principles of professional training of managers-leaders in terms of modern social transformations: dis. dr. ped. sciences. Kyiv, 462 p.
7. Covey, C.R. (2015). Seven skills of highly effective families. URL: <http://loveread.ec>
8. Kuritsa, A.I. (2014). Psychological and pedagogical conditions for the development of leadership qualities of students. Coll. Science. Proceedings of the I. Ogienko KPNU, GS Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kyiv, 460 p.
9. Kiyanko-Romanyuk, L.A. (2004). Foreign and national practice of development of critical thinking in pupils and students Higher education of Ukraine, no. 4, p. 109–113.
10. Milyaeva, V.R. (2011). Content-structural model of psychological support of the system of advanced training of civil servants Coll. Science. Proceedings of the South Ukrainian National Pedagogical University. K.D. Ushinsky. Odessa, № 11–12, 360 p.
11. Mitina, L.M. (2004). Psychology of work and professional development of the teacher: textbook. pos. for students. Moscow: Academy, 320 p.
12. Savenkova, L.O. (2005). Professional communication of future teachers as an object of psychological and pedagogical management. Kyiv: KNEU, 215 p.
13. Savchenko, O.P. (2008). Psychological and pedagogical bases of organization of communication process in the system "teacher-student". *Visnyk of Cherkasy University. Series: Pedagogical sciences*, vol. 136, p. 119–122.
14. Stepanov, O.M. (2006). Fundamentals of psychology and pedagogy: textbook. manual. Kyiv: Akademvydav, 520 p.
15. Sibirtsev, V. (2010). Professional competence of participants in the innovative educational process in higher education. *Theory and methods of education management*, no. 3, pp. 1–10.
16. Teslyuk, V.M. (2006). Stylistic features of professional and pedagogical communication. *Bulletin of the Book Chamber: Scientific and Practical Journal*. Kyiv, no. 2, pp. 28–32.